

KADASTR SOHASIDA KORRUPSION HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH MEXANIZMLARINI KOMPLAENS–NAZORAT ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Xidirov Maxmud Murtazoyevich

Davlat kadastrlari palatasi Buxoro viloyati boshqarmasi
korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha bosh mutaxassisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21219606>

ARTICLE INFO

Received: 21st June 2026

Accepted: 25th June 2026

Published: 30th June 2026

KEYWORDS

kadastr, korrupsiya, komplaens-nazorat, risk-menejment, manfaatlar to'qnashuvi, raqamlashtirish.

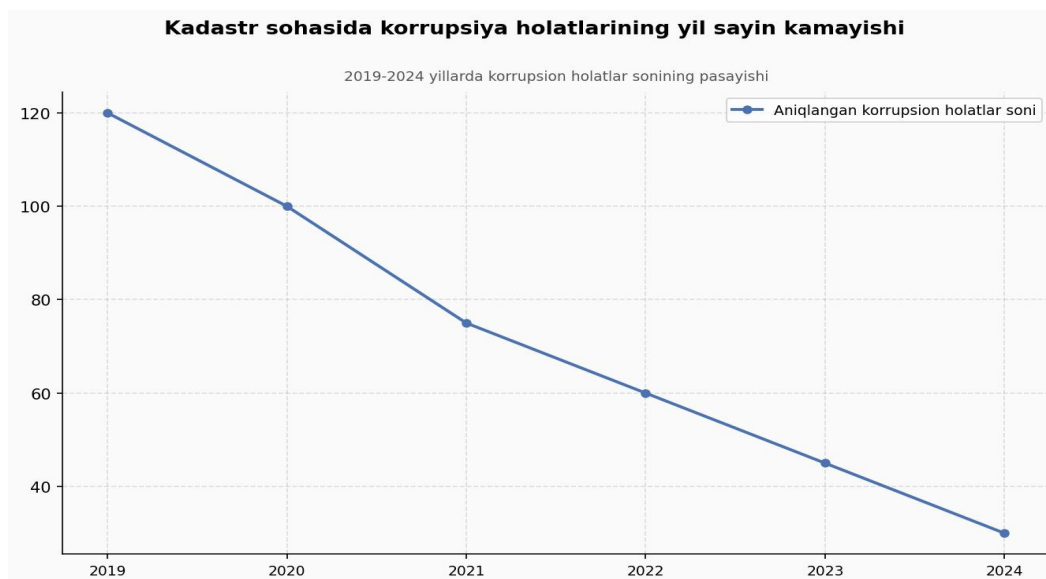
ABSTRACT

Ushbu maqola kadastr tizimida korrupsion huquqbuzarliklarning oldini olishning huquqiy va tashkiliy mexanizmlarini komplaens–nazorat yondashuvi asosida takomillashtirishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, institutsional taqqoslash va riskga yo'naltirilgan baholash usullari qo'llanadi. Ilmiy yangilik sifatida kadastr xizmatlarida komplaens risk-matrisa, raqamli izchillik (audit trail) va manfaatlar to'qnashuvini boshqarish modeli asoslanadi.

Kadastr sohasida korrupsiya tushunchasi yer va ko'chmas mulkka doir ma'lumotlarni yuritish, huquqlarni ro'yxatdan o'tkazish va qiymatni aniqlash jarayonlarida xizmat vakolatidan shaxsiy manfaat yo'lida foydalanish ko'rinishlari sifatida ta'riflanadi. Ushbu hodisaning mexanizmi odatda ma'lumot asimmetriyasi, xizmat ko'rsatishning yuqori diskretsiyasi va nazorat izlarining yetarlicha qayd etilmasligi bilan ishlaydi, chunki ariza beruvchi natijaga erishish uchun "tezlashtirish"ni xohlaydi, xodim esa qaror qabul qilish nuqtasida ustun mavqega ega bo'ladi. Masalan, yer uchastkasi chegarasini o'zgartirish, kadastr qiymatini pasaytirish yoki ro'yxatga olish muddatini sun'iy cho'zish orqali norasmiy to'lov talab qilish amaliyoti tizimiy riskni kuchaytiradi. Xalqaro baholashlarda korrupsiyaning iqtisodiy yo'qotishlari odatda YalMning bir necha foiziga teng deb olinadi, ko'chmas mulk bozori ulushi yuqori bo'lgan iqtisodiyotlarda esa bitim xarajatlari 5–10 foizgacha ortishi mumkinligi qayd etiladi [6]. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan, kadastr korrupsiyasi "registrklar ishonchliligi"ni yemiradi, chunki huquqning oshkoraligi va barqarorligi pasaysa, investitsiya xavfi ortadi va bu holat institutsional iqtisodiyot hamda ma'muriy huquqdagi "ishonch infratuzilmasi" kontsepsiyasi bilan izohlanadi [6].

Komplaens–nazorat kadastr boshqaruvida "qonuniylikni ta'minlash uchun ichki qoidalar, monitoring va javobgarlikni bir tizimga keltiruvchi boshqaruv funksiyasi" sifatida ta'riflanadi. Mazkur yondashuvning mexanizmi riskga yo'naltirilgan nazorat sikli orqali ishlaydi: risklarni aniqlash, ularni baholash, nazorat choralari dizayni, ijro monitoringi va buzilishlarga javob qaytarish bosqichlari yagona jarayon sifatida yo'lga qo'yiladi. Masalan, kadastr idorasida manfaatlar to'qnashuvi deklaratsiyasi, sovg'alar reyestri, mijoz bilan muloqot protokollari hamda qaror qabul qilishda "to'rt ko'z" qoidasi joriy etilsa, diskretsiya kamayadi va noqonuniy kelishuvlar uchun imkoniyat torayadi. Amaliy hisoblarda ichki nazorat yetuk bo'lgan tashkilotlarda firibgarlikdan ko'riladigan zarar median ko'rsatkichlari sezilarli pasayishi qayd etiladi, chunki aniqlash muddati qisqaradi va qayta sodir bo'lish ehtimoli

kamayadi [5]. Ilmiy izoh shundan iboratki, komplaens nafaqat tekshiruv, balki “tashkiliy xulq-atvor me’yorlari”ni shakllantiradi; u boshqaruv psixologiyasi va huquqni qo’llash samaradorligini birlashtirgan holda preventiv ta’sir ko’rsatadi [5].

Komplaens–nazorat mexanizmlarining korrupsiya oldini olishdagi samaradorligi

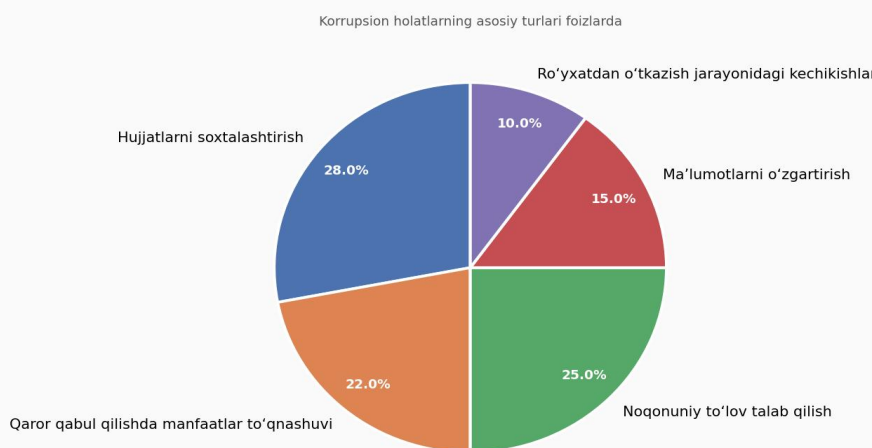
Kadastr xizmatlarida korrupsion risklarning tipologiyasi ta’rifiga ko’ra, ular hujjatlarni qabul qilishdan boshlab, o’lchov ishlari, ma’lumot kiritish, baholash, ro’yxatdan o’tkazish va arxivlashgacha bo’lgan zanjirdagi “zaif bo’g’inlar”da yuzaga keladigan ehtimol va oqibatlar majmuasidir. Mexanizm jihatidan risklar ko’pincha uch turdagi omillar orqali kuchayadi: protsessual murakkablik, inson omiliga haddan tashqari bog’liqlik va axborot tizimlarining integratsiyasi yetarli emasligi, natijada tashqi nazorat organlari va ichki audit qarorni qayta tiklay olmaydi. Misol sifatida, bir xil yer uchastkasi bo’yicha turli reyestrlarda turlicha maydon ko’rsatkichlari qolsa, korrupsion kelishuv orqali “to’g’rilash” taklif qilinishi ehtimoli ortadi. Statistik yondashuvda risklar ko’pincha ehtimollik va ta’sir ko’rsatkichlari bilan baholanadi; masalan, 1 dan 5 gacha shkalada 4x5 kabi yuqori kombinatsiyalar “kritik risk” zonasi sifatida ajratiladi va resurslar shu yerga yo’naltiriladi [2]. Ilmiy izoh shundaki, komplaens risk-yondashuvi ma’muriy jarayonlarni huquqiy kafolatlar bilan uyg’unlashtiradi: shaffoflik, izchillik va tekshiruvga yaroqlilik (traceability) tamoyillari korrupsiyaga qarshi huquqiy rejimning funksional yadrosini tashkil etadi [2].

Kadastrda huquqiy tartibga solishning korrupsiyaga qarshi yo’nalishi ta’rifiga ko’ra, vakolatlar, tartib-taomillar, javobgarlik va ochiqlik standartlarini belgilovchi normativ qatlamlar majmuasidir. Uning mexanizmi “aniq norma–aniq protsedura–aniq javobgarlik” zanjiri orqali ishlaydi: diskretsiya qanchalik aniq cheklansa, suiiste’mol shunchalik qiyinlashadi, ayniqsa muddatlar, asoslar va rad etish mezonlari qat’iy ko’rsatilsa. Masalan, arizani ko’rib chiqish bosqichlari va muddatlari raqamli platformada avtomatik qayd etilib, rad etish sabablari standartlashtirilgan katalogdan tanlansa, subyektiv baho kamayadi va shikoyat mexanizmi tezlashadi. Xalqaro tajribada ma’muriy xizmatlarni raqamlashtirish natijasida korrupsion “aloqa nuqtalari” qisqarishi qayd etiladi, chunki yuzma-yuz muloqot kamayishi bilan norasmiy talablar ham pasayadi [6]. Ilmiy izoh shundan iboratki, huquqiy normalar o’zi yetarli emas; ularni ijro etish uchun komplaens infrastruktura, ya’ni ichki siyosatlar, trening, monitoring va sanksiya mexanizmlari bilan qo’llab-quvvatlash zarur [1].

Kadastr jarayonlarini raqamlashtirishning korrupsiyaga qarshi ta'siri ta'rifiga ko'ra, ma'lumotlar va qarorlarning elektron izchilligi hisobiga xodimning noqonuniy ta'sir ko'rsatish imkonini qisqartirishdir. Ushbu ta'sir mexanizmi audit izi, rollar bo'yicha kirish huquqlari, log-fayllar, versiyalash hamda o'zaro integratsiyalashgan reyestrlar orqali ishlaydi, chunki har bir o'zgarish kim tomonidan, qachon va qaysi asosda kiritilgani tiklanadi. Masalan, kadastr xaritasida koordinata o'zgarganda tizim avtomatik ravishda eski va yangi qiymatni saqlasa, o'lchov natijasi (geodezik fayl) bilan bog'lasa va imzo bilan tasdiqlasa, korrupsion "qo'lda tuzatish" izziz qolmaydi. Amaliy ko'rsatkich sifatida, axborot xavfsizligi standartlarida loglarni saqlash muddati va ularning yaxlitligini ta'minlash talablari belgilanishi tavsiya etiladi; masalan, loglarni kamida 1 yil saqlash va o'zgartirib bo'lmas formatda arxivlash nazorat samaradorligini oshiradi [6]. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan, raqamlashtirish korrupsiyani "yo'q qilmaydi", balki uni "aniqlanadigan qiladi"; shu sabab komplaens-nazorat raqamli dalillar zanjirini protsessual jihatdan to'g'ri rasmiylashtirish bilan birga borishi shart [3].

Komplaens risk-matrisasi kadastr idorasi uchun "korrupsion xavflarni ehtimollik va oqibat bo'yicha ustuvorlashtiradigan boshqaruv jadvali" sifatida ta'riflanadi. Uning mexanizmi risk hodisasini jarayon bosqichiga bog'lab, nazorat nuqtalarini belgilash va mas'ul shaxslarni tayinlash orqali ishlaydi, chunki riskning egasi aniq bo'lmasa, javobgarlik diffuziyalanadi. Misol tariqasida, "o'lchov natijasini qabul qilish" bosqichi uchun risk: dalolatnoma soxtalashtirilishi; nazorat: ikki mustaqil tekshiruv, geofayl hash-summasi, GPS trekni majburiy biriktirish; javobgar: bo'lim boshlig'i va ichki audit koordinatori kabi elementlar kiritiladi. Jadval ko'rinishida taklif etiladigan soddalashtirilgan namuna quyidagicha beriladi, bunda raqamlar 1–5 shkala bo'yicha baholanadi va 15 dan yuqori ball "yuqori risk" deb belgilanadi [2]. Ilmiy izoh shundan iboratki, risk-matrisalar "formal hujjat" bo'lib qolmasligi uchun u KPI va intizomiy javobgarlik bilan bog'lanishi, shuningdek, har chorakda qayta ko'rib chiqilishi komplaensning tirik tizimga aylanishini ta'minlaydi [5].

Kadastr sohasida korrupsion risklarning taqsimoti

Kadastr hujjatlarining daliliy sifati ta'rifiga ko'ra, qaror va harakatlarning huquqiy asoslarini tekshiruvda tiklashga yaroqlilik darajasidir. Mexanizm standartlashtirilgan dalolatnomalar, elektron raqamli imzo, metama'lumotlar va versiyalar nazorati orqali ishlaydi, chunki keyinchalik nizolar yuzaga kelganda kimning qanday asosda qaror qilgani aniqlanadi. Masalan, kadastr ishlarida o'lchov dalolatnomasi, koordinatalar ro'yxati, geodezik asbob protokoli va xarita qatlamlari o'zaro bog'langan bo'lsa, soxtalashtirish uchun bir vaqtning o'zida bir necha qatlamni buzish talab etiladi. Raqamli daliliy zanjirni mustahkamlash uchun kriptografik yaxlitlik ko'rsatkichlari qo'llanadi; masalan, fayl uchun SHA-256 xesh qiymati hisoblanib, u reyestrge yozilsa, fayl o'zgarsa xesh mos kelmaydi, bu esa soxtalashtirishni aniqlashga yordam beradi. Ilmiy izoh jihatidan, bu yondashuv "raqamli ishonch" institutini kuchaytiradi

va ma'muriy hujjatning protsessual barqarorligini oshiradi, chunki dalilning kelib chiqishi va yaxlitligi ta'minlanadi [3].

Kadastrda korrupsion amaliyotlarni kamaytirish bo'yicha taklif etilayotgan komplaens modeli ta'rifiga ko'ra, ichki nazorat, raqamli boshqaruv va huquqiy javobgarlikni birlashtirgan integratsiyalashgan tizimdir. Uning mexanizmi uch pog'onada ishlaydi: birinchi pog'ona profilaktika (kodeks, trening, deklaratsiya), ikkinchi pog'ona aniqlash (monitoring, data-analitika, ichki audit), uchinchi pog'ona javob (intizomiy chora, materiallarni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yuborish, tizimni qayta dizayn). Masalan, "qizil bayroq" indikatorlari sifatida bir xodim tomonidan qisqa muddatda ko'p rad qarorlari, baholashda o'rtacha qiymatdan keskin og'ishlar yoki bitta manzilda takroriy tahrirlar aniqlansa, avtomatik tekshiruv ochiladi va jarayon muzlatiladi. Bunday indikatorlar amaliyotda data-analitika yordamida kuzatiladi, chunki oddiy vizual nazorat katta hajmli tranzaksiyalarda sust ishlaydi; masalan, 10 mingdan ortiq yozuvda anomalani qo'lda topish deyarli imkonsiz, algoritmik filtr esa bir necha daqiqada shubhali 1–3 foiz segmentni ajratishi mumkin [6]. Ilmiy izoh shundan iboratki, komplaens modeli "jazolashdan ko'ra tizimni tuzatish" mantiqiga tayanadi; bu ma'muriy islohotlarda barqaror natija beradigan institutsional yondashuv sifatida asoslanadi [2].

Xulosa qilib aytganda, kadastr sohasida korrupsion huquqbuzarliklarning ildizi jarayonlardagi diskretsiya, ma'lumot asimmetriyasi va nazorat izlarining zaifligida mujassam ekanligi tizimli tahlil qilindi. Komplaens–nazorat yondashuvi ushbu muammolarni riskga yo'naltirilgan boshqaruv, manfaatlar to'qnashuvini erta aniqlash va raqamli audit izini mustahkamlash orqali bartaraf etishi ilmiy asoslandi. Taklif etilgan risk-matrisa, "qizil bayroq" indikatorlari va daliliy zanjir konsepsiyasi kadastr xizmatlarining shaffofligi hamda huquqiy barqarorligini kuchaytiradigan amaliy mexanizmlar sifatida shakllantirildi. Raqamlashtirishning o'zi yetarli bo'lmagani, u komplaens siyosatlarini, trening va javobgarlik tizimi bilan integratsiyada samarali ishlashi konseptual jihatdan asoslab berildi. Natijada, kadastr boshqaruvida komplaens nazorati institutsional darajada joriy etilganda, huquqni qo'llash sifati oshishi, nizolar kamayishi va mulkiy munosabatlarda ishonchning tiklanishi kutiladigan ilmiy xulosalar umumlashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xudayberganov A. Korrupsiyaga qarshi kurash: huquqiy mexanizmlar va amaliyot. Toshkent, Adolat, 2020. 240 b.
2. Yuldashev S. Ma'muriy tartib-taomillar va davlat xizmatlarida shaffoflik. Toshkent, Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2021. 216 b.
3. Ivanov V. V. Pravovoe obespechenie tsifrovizatsii gosudarstvennykh reestrov. Moskva, Yurait, 2020. 312 s.
4. Kuznetsova N. S. Administrativno-pravovye sredstva protivodeystviya korruptsii. Sankt-Peterburg, Piter, 2019. 288 s.
5. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: Global Study on Occupational Fraud and Abuse. Austin, ACFE, 2022. 96 p.
6. OECD. Preventing Corruption in Public Procurement. Paris, OECD Publishing, 2016. 180 p.